

Tadeusz Paleczny

NOWE RUCHY

S P O Ł E C Z N O Ś C I

NATURA I ISTOTA NOWYCH RUCHÓW SPOŁECZNYCH

1.1. Zachowania zbiorowe a ruchy społeczne

Ruchy społeczne są formą zachowań zbiorowych. Zachowania zbiorowe oznaczają typ aktywności społecznej zorientowanej na zaspakajanie potrzeb kolektywnych, grupowych, a nie jednostkowych. Zachowania zbiorowe są bardzo szeroką kategorią, obejmującą wszelkie formy aktywności pewnej liczby osób, od przypadkowych, spontanicznych, jednokrotnych, masowych wystąpień tłumu, po zorganizowane, sformalizowane, zinstytucjonalizowane działania partii politycznych. Zachowania i działania zbiorowe podporządkowane są kulturowym normom, wynikającym ze strukturalnego usytuowania jednostek w nich uczestniczących.

Zachowania zbiorowe to bardzo rozległy, szeroki zakres zjawisk odnoszących się w zasadzie do każdej formy aktywności społecznej. Zachowania zbiorowe odróżnić można od innych rodzajów działań grupowych, takich jak działania zespołowe czy grupowe jedynie na poziomie analitycznym.

Działania zbiorowe cechują się dużym stopniem amorfizmu, nieformalnością związków, przelotnością interakcji pomiędzy uczestnikami, emocjonalnym nastawieniem biorących w nich udział jednostek i brakiem wzajemnej identyfikacji.

Działania zespołowe, jako pewna kategoria działań zbiorowych, cechują się świadomością uczestnictwa i celu, jak również istniejącą siecią wzajemnych zależności, przybierających w szczególnych przypadkach postać sformalizowanej struktury hierarchicznej.

Działania grupowe to zorganizowany, ukierunkowany rodzaj aktywności zbiorowości ludzkiej połączonej silnymi, uświadomianymi więzami, zorientowanej na zdefiniowane, podzielane przez wszystkich uczestników cele.

Wszystkie formy zachowań społecznych: zbiorowe, zespołowe i grupowe są działaniami społecznymi. Dla bardziej precyzyjnego zdefiniowania ruchu społecznego, ustalenia jego natury i charakterystyki, konieczna jest analiza wszystkich form zachowań zbiorowych.

Zachowania zbiorowe cechują się pewnymi wspólnymi wyróżnikami.

Po pierwsze, obejmują one zawsze znaczną liczbę uczestników, działających wspólnie według pewnych przyczyn i zasad. Zachowania zbiorowe odróżniają się

od innych form aktywności społecznej relatywnie dużą ilością biorących w nich udział jednostek. Są charakterystyczne dla zachowań i działań masowych, wielkich zbiorowości.

Po drugie, zachowania zbiorowe cechują się brakiem bądź przelotnością wzajemnych związków i interakcji pomiędzy uczestnikami. W masowych zachowaniach zbiorowych brak jest wszelkiej więzi społecznej, nawet komunikacyjnej, występuje natomiast bezpośredni kontakt fizyczny i bliskość przestrzenna.

Po trzecie, motywacje uczestników zachowań zbiorowych są doraźne, emocjonalne, tymczasowe. Rodzą się zwykle gwałtownie, szybko osiągnąwszy punkt kulminacyjny, prowadząc do konieczności ekspresji uczuć i emocji w natychmiastowym działaniu.

Po czwarte, w działaniach zbiorowych nie występuje wzajemna identyfikacja uczestników, jak również orientacja na cel i świadomość ukierunkowanego działania.

Ruch społeczny jest szczególnym rodzajem działalności zbiorowej, lokującym się pomiędzy uświadomianymi, racjonalnymi formami aktywności grupowej, zespołowej a amorficznymi, spontanicznymi, emocjonalnymi zachowaniami tłumu. Co wyróżnia ruch społeczny spośród innych rodzajów zachowań zbiorowych? Jakie czynniki i cechy nadają ruchom społecznym z jednej strony charakter działań zbiorowych, a z drugiej zespołowych i grupowych? W jakim zakresie ruchy społeczne nakładają się na zachowania tłumu i co mają wspólnego ze sobą działania przykładowo alterglobalistów czy feministek z płądrującymi sklepy uczestnikami rozruchów ulicznych? Czy ruchy społeczne mogą osiągnąć taki stopień integracji i organizacji, że przekształcają się w organizacje formalne i instytucje, przykładowo w partie polityczne? Co mają wspólnego nowe ruchy społeczne z organizacjami pozarządowymi, z licznymi fundacjami, stowarzyszeniami i instytucjami rządowymi, wspierającymi bądź ograniczającymi możliwości działania uczestników? Jaki jest charakter uczestnictwa, motywacje i orientacje uczestników oraz liderów ruchów społecznych? Jakie są instrumenty działania ruchów społecznych? Co je łączy z innymi formami zachowań zbiorowych?

Natura, geneza, anatomia ruchów społecznych lokują je w obrębie zachowań zbiorowych nabierających coraz większego znaczenia w kształtowaniu współczesnych rozwiniętych społeczeństw demokratycznych. Ruchy społeczne wyznaczają zespół zjawisk występujących w obywatelskiej przetrzeźnieniu społecznej, prowadzących do wzrostu podmiotowości, ale i aktywności jednostek w przedsięwzięciach mających na celu interes zbiorowy, a nie indywidualny. Ruchy społeczne kreują postawy altruistyczne i mobilizują jednostki do uczestnictwa w celowych, uświadomianych, opierających się na relatywnie trwałych kanałach komunikacji i wzorach interakcji formach aktywności zbiorowej.

W Tabeli 1 zamieszczono kryteria wyróżnienia wszelkich form działań zbiorowych, zarówno tych zaliczanych do kategorii zorganizowanych, jak i niezorganizowanych, masowych oraz obejmujących mniejsze zbiorowości.

Tabela 1. Formy zachowań zbiorowych

	Wielkość i charakter	Interakcje	Motywacje	Identyfikacja
TŁUM zbiorowisko	masowe, środowiskowe, agresywne, ekspresyjne, zamieszki, płądrowanie, terror, panika	brak, przelotne, tymczasowe	emocje	brak
widownia	celowa, jednokrotna, przypadkowa	brak, pojedyncze związki	emocje, cele	brak
RUCH SPOŁECZNY	masowy, selektywny, ograniczony	przelotne, nieformalne, komunikacyjne, trwałe	emocje, wartości, cele	świadomość uczestnictwa, orientacja na wartości
ORGANIZACJA	ograniczona, selektywna	formalne	wartości, normy	przynależność
INSTYTUCJA	ekskluzyjna, zamknięta	formalne	normy, regulaminy	wyłączność

Źródło: opracowanie własne.

Ruchy społeczne lokują się pomiędzy aktywnością tłumów, zjawiskami takimi jak demonstracje, rozruchy uliczne, happeningi, pochody, zamieszki, parady gejów, manifestacje pacyfistów, walki anarchistów z policją, pielgrzymki religijne, manifestacje obrońców krzyża w Warszawie na Krakowskim Przedmieściu i kontrmanifestacje ich oponentów, a działalnością biura koordynacyjnego Amnesty International, organizacji ATTACK czy Fundacji Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy. Nowe ruchy społeczne są coraz ważniejszym, alternatywnym sposobem mobilizacji zbiorowej, formą aktywności obywatelskiej konkurującą z organizacyjnymi, instytucjonalnymi rodzajami działalności społecznej. Nowe ruchy społeczne nie tylko uzupełniają, ale także wypierają stopniowo z przestrzeni obywatelskiej inne zinstytucjonalizowane formy działań, stają się podstawowym mechanizmem uczestnictwa w życiu publicznym. Prowadzą do modyfikacji, modernizacji i ulepszenia urzędów społecznych. Są stałym elementem pejzażu kulturowego, zmieniając w dynamiczny, płynny sposób elementy infrastruktury społecznej, takie jak wzory uczestnictwa w życiu publicznym czy funkcje organizacji społecznych.

Forma zbiorowego działania, jaką stanowi ruch społeczny, jest zjawiskiem nie-rollerwalnie związanym z funkcjonowaniem organizacji społecznej, państwa, społeczeństwa obywatelskiego. Stanowi formę spontanicznej reakcji na dysfunkcje instytucji i organizacji publicznych, następstwo uświadomienia sobie przez pewną

grupę osób konieczności aktywnego działania na rzecz osiągnięcia konkretnego, zamierzonego celu. Ruch społeczny jest grupowym dążeniem, opartym na dobrowolnym, spontanicznym i świadomym uczestnictwie biorących w nim udział ludzi. Ruch społeczny to konsekwencja istniejącego stanu rzeczywistości społecznej, odpowiedzi na funkcjonowanie systemu organizacji społecznej, porządku publicznego, układu normatywnego, w tym prawnego, wyrastająca na gruncie niezgody, sprzeciwu wobec niego. Gruntem, na którym tworzą się zawiązki ruchu społecznego, a następnie decyduje się o tempie i zakresie jego wzrostu, jest diagnoza istniejącego porządku społecznego, prowadząca do wyartykułowania przez pewną grupę ludzi swojego stanowiska, polegającego na zamiarze zmiany panującego porządku społecznego bądź powstrzymania, zapobieżenia niepożądanego jego zmianie. Dążenie do wywołania zmiany sprawia, że ruchy społeczne, jako oddolne, oparte na dobrowolnym akcesie i osobistej motywacji uczestników, przyjmują najczęściej charakter postępowy. Z zasady ruchy społeczne skierowane są na ulepszenie, poprawienie, udoskonalenie panującego stanu rzeczy. Istnieją jednak także ruchy zorientowane na powstrzymanie zmiany, zahamowanie rozwoju, przybierające charakter konserwatywny, zachowawczy. Ruchy społeczne zmierzające do powstrzymania zmiany stanowią zwykle odpowiedź na zbyt szybkie przemiany społeczne, angażując wysiłki ludzi pragnących zachować istniejące *status quo*, obawiających się destabilizacji systemu władzy i hierarchii społecznej, dezorganizacji państwa i kryzysu wartości kulturowych. Ruchy konserwatywne mają z zasady charakter antyrewolucyjny, stanowią reakcję na destabilizację systemu organizacyjnego, odpowiedź na zagrożenie istniejących zasad porządku społecznego. Obróncami bieżącej rzeczywistości społecznej są przeważnie beneficjenci systemu, jego strażnicy, urzędnicy, członkowie establishmentu, ludzie lokujący się w kategoriach uprzywilejowanych społecznie, ekonomicznie i politycznie. Ruchy konserwatywne są znacznie rzadsze i należą w tradycji socjologicznej do kategorii „starych ruchów społecznych”. Do wielkich społecznych ruchów konserwatywnych zalicza się ruchy konitrewolucyjne i antyreformatorskie, zarówno o charakterze politycznym, jak i religijnym. Szczególnymi rodzajami ruchu, o wielkim zasięgu i sile oddziaływania są ruchy nacjonalistyczne, rasistowskie, religijne i fašystowskie. Nazizm niemiecki i bolszewizm rosyjski to wielkie ruchy społeczne XX wieku, które wywarły wpływ na życie niemal wszystkich mieszkańców globu. Jeszcze inne, bardziej lokalne, a także populistyczne ruchy społeczne, takie jak frankizm w Hiszpanii, peronizm w Argentynie, zapatyzm w Meksyku, stały się wyróżnikiem zbiorowych dążeń wielkich zbiorowości ludzkich. Inne, o nacjonalistycznym charakterze, jak ruch niepodległościowy „biernego oporu” w Indiach, ruchy antykolonialne w Afryce i Azji, ruchy ożywienia religijnego w krajach islamskich, ukierunkowały w XX wieku najważniejsze przemiany polityczne, społeczne oraz gospodarce.

Ruchy społeczne o charakterze postępowym, w tym polityczne, religijne, konspiracyjne, obywatelskie, są z reguły zjawiskiem towarzyszącym demokratycznym formom ustroju społecznego, choć oczywiście występują także w społeczeństwach opartych na porządku autokratycznym i totalitarnym. W niedemokratycznych społeczeństwach są z zasady nielegalne, elitarne, mają wąski zasięg, a członkostwo w nich ma charakter konspiracyjny, tajny. Przyjmują także bardziej radykalny charakter.

Uczestnictwo w ruchach społecznych w społeczeństwach niedemokratycznych wiąże się z represją systemu, z zagrożeniem wolności, interpretowane bywa także przez prawo jako przestępstwo przeciwko państwu, zagrożenie porządku społecznego, działanie antyspołeczne i przez to karalne. Ruchy społeczne to prerogatywa, nieodłączny element funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego. Są nie tylko akceptowane i dopuszczane przez prawo, ale niejednokrotnie zalecane jako przejaw obywatelskiego i społecznego zaangażowania. Zdaniem Bronisława Misztala

ruchy społeczne są zawsze reakcją na niezadowolające urządzenie świata społecznego, gdyż ludzie szczęśliwi i zadowoleni nie podejmują działań na rzecz zmiany porządku, który im to zadowolenie zapewnia. Ruchy społeczne są więc zarówno produktem, jak i wskaźnikiem niezadowolenia społecznego, świadczą o tym, że sam istniejący nie zaspokaja ludzkich aspiracji lub że poziom tolerancji dla niedogodności materialnych, religijnych, intelektualnych czy politycznych został przekroczony (Misztal 2000: 342).

Oxfordzki *Słownik nauk społecznych* definiuje ruch społeczny jako „organizowany wysiłek znacznej grupy osób na rzecz zmiany (lub przeciwstawienia się zmianom) określonego aspektu społeczeństwa” (*Słownik socjologii i nauk społecznych Oxford* 2005: 292). Do najważniejszych wyróżników ruchu społecznego należy zatem zbiorowość, grupa ludzi, uczestnicy, członkowie, organizujący jakiegoś formuły wspólnej działalności i świadomi współuczestnictwa, dążący do wywołania pożądanej zmiany w sposobie organizacji życia społecznego. W encyklopedycznej definicji ruchu społecznego występuje zatem grupa ludzi, sposób jej organizacji, specyficzny i właściwy dla tej formy działania społecznego, oraz zjawisko zmiany społecznej. Te trzy elementy: ludzie, sposoby ich działania oraz cel, jakim jest dążenie do zmiany, są niezbywalnymi składnikami ruchu społecznego. Wszystkie inne formy i rodzaje zorganizowanego działania, zwłaszcza te nieprzyczyniające się do zmiany, nie są traktowane jak ruchy społeczne. Zakres zmiany postulowany i powodowany przez uczestników ruchu społecznego decyduje o stopniu ich radykalizmu, ale też o tempie rozwoju, doborze środków realizacji celów, stosunku do instytucji władzy. Istnieją ruchy rewolucyjne i modernizacyjne, reformatorskie. Pierwsze są z zasady totalne, całościowe, dążą do zmiany struktur społecznych, politycznych i obalenia istniejącego porządku, drugie ograniczają swoje cele do zmiany jednego z elementów organizacji społecznej. Pierwsze dążą do zmiany władzy, prowadzą do konfliktu i walki o nią, drugie mają na celu modyfikację i przystosowanie instytucji i ludzi pełniących władzę do potrzeb uczestników ruchu.

Wyróżnikiem ruchu społecznego jest sposób organizacji wysiłku zbiorowego, podporządkowany orientacji na realizację zamierzonego celu, czyli wywołanie zmiany. Ruchy społeczne są w początkowej fazie istnienia spontanicznymi formami organizacji nieformalnej, łączącej ludzi wyrażających własne niezadowolone z panującej sytuacji. Świadomość celu, manifestacja niezadowolona, demonstracja niezgody na panujący porządek, dążenie do zmiany prowadzą do wyłaniania się mechanizmów łączności, a zwłaszcza komunikacji międzyludzkiej. Niektóre ruchy, takie jak pacyfizm, ekologizm, alterglobalizm, zwłaszcza dzięki rozwojowi technologii informatycznych, radia, telewizji, Internetu, osiągnęły globalny zasięg. Podsta-

wą istnienia i funkcjonowania ruchu jest taka struktura organizacyjna, z zasady nieformalna, oparta na kontakcie interpersonalnym i komunikacji bezpośredniej, która umożliwia przetrwanie ruchu w warunkach mu niesprzyjających. Ruchy społeczne skierowane na kontestowanie istniejącego porządku społecznego napotykają z zasady na opór instytucji publicznych, szczególnie państwowych. Członkowie ruchu bywają represjonowani, etykietowani, poddawani specyficznemu traktowaniu, taktemu jak inwigilacja, izolacja czy wykluczenie. Metody represji bywają różne, łącznie z aresztowaniem czy deportacją. Forma organizacji ruchu społecznego ma uniemożliwiać jego likwidację poprzez uwiecznienie lub wyłączenie części uczestników, nawet najbardziej aktywnych przywódców ruchu. Cele ruchu raz sformułowane i uświadomione stają się motorem działania często anonimowej, trudnej do zidentyfikowania przez system grupy ludzi. Istnieją ruchy społeczne działające w pewnej fazie rozwoju w sposób tajny, konspiracyjny. Nieformalna struktura powiązań ludzkich, oparta na komunikacji bezpośredniej, werbalnej, drogą komunikatów słownych na spotkaniach, mityngach, demonstracjach, marszach, protestach, przy okazji innych zbiorowych działań, przetrada się w pewną bardziej trwałą strukturę komunikacyjną i organizacyjną. Ludzie przekazują sobie wzajemnie informacje, instrukcje, a ubytek jednego lub kilku uczestników nie narusza struktury organizacyjnej ruchu, który jest z zasady wieloosobowy, rozproszony, rozgałęziony na różne kategorie społeczne. Spontaniczny charakter ruchów społecznych, dobrowolne i oddolne uczestnictwo to elementy odróżniające je od innych zbiorowych działań organizacyjnych i instytucjonalnych. Należy jednak pamiętać, że ruchy społeczne to również ciąg doraźnie skoordynowanych działań, a nie jednokrotna reakcja na jakies wydarzenie. Ruchy społeczne wyrastają na gruncie masowych reakcji ludzkich na publiczne wydarzenia. Ich załóżkiem bywają jednorazowe zdarzenia, w rodzaju brutalnego sfilowania manifestacji czy demonstracji, śmierć człowieka w imię swobód obywatelskich, inne dramatyczne okoliczności, przyciągające uwagę opinii publicznej i prowadzące do mobilizacji społecznej, w tym ideologicznej, wielkiej grupy ludzi. Ruchy społeczne współwystępują i przenikają się z innymi formami niezadowolenia społecznego, a także je wywołują i wzniecają. W miarę rozwoju ruchu niektórzy jego uczestnicy dążą do sformalizowania, utrwalenia struktur przywódczych, do przekształcenia go w organizację, a nawet instytucję polityczną w rodzaju partii, stowarzyszenia czy grupy interesu. Większość ruchów społecznych zamiera po zrealizowaniu swych celów. Niektóre z nich po fazie formalizacji wynoszą swoich przywódców do roli funkcjonariuszy państwowych, liderów instytucji państwowych. Faszyzm i komunizm to z jednej strony przypadki ruchów społecznych, których formalizacja i przekształcenie w struktury paramilitarne, partyjne, doprowadziły do radykalnych, totalnych przemian porządku społecznego nie tylko w Niemczech i Rosji, ale w zasadzie na całym świecie. Z drugiej strony takie jednorazowe ciągi działań zbiorowych, jak akty obywatelskiego nieposłuszeństwa, demonstracje biernego oporu, manifestacje przeciwko władzy, jakie inspirowali Mahatma Gandhi w Indiach, Martin Luther King w Stanach Zjednoczonych czy Lech Wałęsa w Polsce, stały się gruntem, na którym zrodziły się wielkie ruchy społeczne równoprawnienia rasowego, narodowowyzwoleńcze oraz antykomunistyczne – przykładowo ruch „Solidarność”.

Rozmaite, różnorodne definicje ruchu społecznego wskazują na następujące wyróżniki tego zjawiska.

Po pierwsze – na zbiorowy, grupowy, a nawet masowy charakter ruchu społecznego. Ruch społeczny stanowi rezultat zbiorowego działania. Ma przy tym charakter nieinstytucjonalny i przybiera specyficzną formę organizacji. Na czele ruchu stają przywódcy charzmatyczni, „trybuni ludowi”, mówcy, wizjonerzy, ludzie, którzy mają zdolność artykulacji celów ruchu i doboru środków ich realizacji. To liderzy ruchu sprawiają, że zjawisko to przybiera cechy ciągłości i powtarzalności działań.

Po drugie – spontaniczny charakter ruchu, dobrowolny akces oraz uczestnictwo bazujące na akceptacji celów ruchu i form działania, wyrastającej na gruncie osobistych motywacji, światopoglądów i orientacji ideologicznej jednostek.

Po trzecie – wyróżnikiem ruchu jest podzielane, uświadomiane społeczne i indywidualne niezadowolenie z konkretnego powodu, jakim jest zwykle strukturalne, funkcjonalne bądź normatywne i aksjologiczne niedopasowanie systemu społecznego do potrzeb jednostek. Kontestacja, bunt, brak zgody na panujący porządek to cechy łączące uczestników ruchu w systemie komunikacji interpersonalnej. Indywidualna orientacja jest spoiwem, na bazie którego rosną bardzo silne motywacje i postawy uczestników ruchu, prowadzące do poświęcenia i oddania celom ruchu. Oddanie to przyjmuje niekiedy postać fanatyzmu.

Po czwarte – uczestnictwo w ruchu społecznym staje się wartością nie autoteliczną, w celu demonstracji własnej niezgody lub realizacji własnych dążeń oraz ambicji, lecz instrumentalną: służy realizacji wspólnego celu. Ludzie nie wступują do ruchu ani nie identyfikują się z nim – poza intelektualnymi wyjątkami od reguły – w celu zrobienia kariery, odniesienia osobistego sukcesu, lecz dlatego, że kieruje nimi potrzeba wywołania zmiany. Orientacja na zmianę nadaje działaniom ludzkim instrumentalny, pragmatyczny charakter.

W Tabeli 2 zestawiono wyróżniki ruchu społecznego.

Tabela 2. Wyróżniki ruchu społecznego

Działania jednostkowe	Ruch społeczny	Struktury organizacyjne
spontaniczność jednorazowość autoteliczność niepowtarzalność ekspresja niezadowolenia indywidualna inicjatywa brak przywództwa	zbiorowy, grupowy charakter orientacja na cel spontaniczny charakter instrumentalność uczestnictwa dobrowolność uczestnictwa gwałdziste, rozgałęzione struktury komunikacyjne ciągłość i powtarzalność nieprzewidywalnych, nieplanowanych działań przywództwo charzmatyczne	zbiorowy, grupowy charakter orientacja na cel instrumentalność uczestnictwa hierarchiczna struktura centralny układ komunikacyjny ciągłość i powtarzalność planowanych działań legalne przywództwo

Źródło: opracowanie własne.

Niektóre wyróżniki ruchu społecznego są takie same jak wyróżniki działania organizacji i instytucji społecznych, zwłaszcza grupowy, masowy charakter i orientacja na cel, zaś z rozproszonymi, indywidualnymi aktami kontestacji łączy ruchy społeczne spontaniczność i dobrowolność uczestnictwa.

Działania jednostkowe, przykładowo takie jak: akty obywatelskiego nieposłuszeństwa, atak na funkcjonariusza władzy, akt samospalenia, demonstracja niezadowolonia poprzez podjęcie głodówki, wypowiedzenie posłuszeństwa poprzez powstrzymanie się od wypełniania obowiązków, wiele innych form indywidualnego protestu, od wagarów uczniowskich, poprzez odmowę uczestnictwa w głosowaniu, po najbardziej radykalne formy protestu czynnego, jak atak na symbole lub osoby sprawujące władzę, np. spalanie flagi, zniszczenie dokumentu tożsamości lub obrzucenie kamieniami budynku partii politycznej, w wielu przypadkach cechują także uczestników zbiorowych ruchów społecznych. Jednostkowe, współwystępujące ze sobą akty kontestacji panującego porządku nie są skoordynowane, pozostają rozproszone, podejmowane są bardziej w celu demonstracji niezadowolonia, desperacji niż osiągnięcia jakiegokolwiek celu. Indywidualne, rozproszone, stanowiące skutek indywidualnych motywacji działania kontestacyjne uświadomiamy innym ludziom potrzebę przeciwstawienia się systemowi społecznemu, konieczność doprowadzenia do zmiany. Ruchy społeczne wyrastają z indywidualnych aktów protestu, a jednostki, które przyciągnęły swoją postawą i działaniami uwagę opinii publicznej, stają się symbolami i pionierami ruchu społecznego. Wielką rolę w rozwoju ruchu społecznego pełnią liderzy, ludzie-symboli, przywódcy. Tym, kim był Włodzimierz Lenin dla komunizmu, stał się Adolf Hitler dla faszyzmu. Liderzy ruchu, w wypadku odniesienia przez niego sukcesu, zaczynają być gloryfikowani – są symbolem, a zarazem gwarantem zmiany. Ruchy społeczne gromadzą i kumulują wielki kapitał społecznej aktywności. Prowadzą niejednokrotnie, jak w wymienionych przypadkach, do namiennej formalizacji, paradoksalnie, przekształcają się w swoje własne zaprzeczenie. Wszelkie ruchy społeczne są fazą poprzedzającą formalizację, hierarchizację i instytucjonalizację zbiorowych dążeń i działań.

Stojący na czele ruchu ludzie to strażnicy nowego ładu, premierzy i przywódcy nowych państw, funkcjonariusze służb specjalnych, aparatu władzy, organizatorzy porządku, który często ulega totalizacji, radykalizacji, a następnie petrifikacji. W długich okresach czasu cykl się powtarza i zamyka „kolo” dziejów. Dotyczy to ruchów społecznych przybierających charakter polityczny. Ten szczególny rodzaj ruchu społecznego, zmierzający do obalenia i zastąpienia istniejącej władzy jako symbolu i gwaranta dotychczasowego porządku nowym układem sił, jest typowy dla przebiegu większości, o ile nie wszystkich ruchów politycznych. Ruchy społeczne wynoszą do władzy charyzmatycznych przywódców, mówców, wizjonerów, ludzi o szczególnym typie osobowości kontestacyjnej, buntowników, przeciwników władzy. Liderzy ruchów społecznych, posiadający zbiorowe poparcie, mający za sobą siłę i determinację jego uczestników, przechodzą do historii jako ikony nowego ładu.

Istnieje wiele definicji ruchów społecznych (Miształ 2000: 344). Wszystkie, niezależnie od perspektywy teoretycznej i dyscypliny naukowej, za podstawowy wyróżnik ruchu uważają jego niem instytucjonalny, nieformalny charakter. Ruch przestaje istnieć, gdy się formalizuje i przybiera formę organizacji.

Piotr Sztompka definiuje ruch społeczny jako „celowe zbiorowe działanie zorganizowane, zmobilizowane i kontrolowane przez liderów i ideologów” (Sztompka 1993: 297). W innym miejscu socjolog ten dodaje, „iż ruch społeczny jest instrumentem osiągania celowej zmiany społecznej” (Sztompka 1993: 288).

Bronisław Misztal rozszerza pojęcie ruchu społecznego. Twierdzi on, że:

pojęcie ruchu społecznego odnosi się do zdarzeń spowodowanych tym, że pewna grupa ludzi, kierując się przyciętą w tym celu strategią, podejmuje działania mające ich uwolnić od ograniczeń narzuconych przez instytucje, organizacje, urządzenia społeczne, a także tradycje, stereotypy, przez państwo, Kościół, przez nakazy i zakazy, uprzedzenia, idee i sposoby myślenia, przez podział ról społecznych i przez wyobrażenia o przyczynach, dla których struktury ról i obowiązki ugruntowane zostały historycznie w ten a nie inny sposób (Misztal 2000: 342).

1.2. Kryteria wyodrębnienia ruchu społecznego

Każdy ruch społeczny jest zbiorowym dążeniem pewnej grupy ludzi. Granice tej zbiorowości są płynne, często trudne do ustalenia. Istnieją różne kategorie uczestników ruchu społecznego, począwszy od liderów, ideologicznie zorientowanych rzeczników i aktywistów ruchu, skończywszy na zwolennikach oraz osobach sympatyzujących z ruchem. Ruch społeczny jest zjawiskiem zbiorowym, grupowym. Nie może istnieć bez grupowego aktora. Wyróżnikiem ruchu społecznego jest jego ludzki zasób, pulaacja uczestników, zespół luźno powiązanych ze sobą osób, wchodzących we wzajemne kontakty, interakcje i komunikujących się ze sobą według ustalonych wzorów. Uczestnicy ruchu dysponują własnymi identyfikatorami przynależności, prezentują repertuar zachowań i postaw, który wyróżnia ich ze społecznego kontekstu. Wyróżnikami przynależności są często symbole, emblematy ruchu, znaki graficzne, hasła, ubiory, plakietki, naszywki. Bazą ruchu są ludzie, zorganizowani według jakiegoś wzoru, kontaktujący się ze sobą i komunikujący ze względu na działania zbiorowe zmierzające do realizacji celów ruchu. Uczestnicy ruchu kontaktują się ze sobą społecznie, poprzez udział w akcjach, wymianę informacji, często pozostają wobec siebie anonimowi, identyfikując się poprzez symbole. Istnieją ruchy o względnym jednorodnym charakterze uczestników. Ruchy młodzieżowe, studenckie, pokoleniowe gromadzą i grupują ludzi w określonym wieku, ruchy kobiece, feministyczne skupiają przeważnie, choć nie wyłącznie, kobiety, gejowskie czy lesbijskie – uczestników o odrębnej orientacji seksualnej, etniczne czy rasowe ograniczają swoje członkostwo najczęściej do reprezentantów konkretnych grup kulturowych. W większości przypadków, poza ruchami generacyjnymi czy środowiskowymi, uczestnictwo w ruchu społecznym zależy nie od płci, wieku, przynależności etnicznej czy rasowej, pofożenia klasowego czy warstwowego, ale od orientacji ideologicznej i światopoglądu. Istnieją różne kryteria typologii ruchów społecznych ze względu na członkostwo. Wyróżnia się ruchy elitarne i masowe, lokalne i globalne, krajowe i międzynarodowe. Wskazują one przeważnie na zasięg działania ruchu, wyznaczając przy tym mniej lub bardziej precyzyjnie granice członkostwa.

Kolejnym wyróżnikiem ruchu społecznego i kryterium jego różnicowania jest cel ruchu, orientacja ideologiczna, wyznaczająca nastawienia, intencje i zamierze-

nia uczestników ruchu. Cele ruchów społecznych bywają złożone, choć najczęściej uczestnicy artykułują jeden główny jako podstawę wyróżnienia ruchu. Cele ruchu mogą mieć charakter religijny lub świecki. Niektóre ruchy mają charakter afirmatywny wobec istniejącego porządku, podejmując jedynie cele innowacyjne, modernizacyjne, ulepszające go. Większość ruchów ma jednak charakter kontestacyjny, opierający się na krytyce rzeczywistości społecznej, na niezgodzie i protestacie. Cele ruchu mogą być różnorodne: polityczne, kulturowe, gospodarcze. Ze względu na charakterystykę dążeń uczestników można je dzielić na nacjonalistyczne, rasowe, pacyfistyczne, feministyczne, religijne, anarchistyczne, ekologiczne, obyczajowe. Ruchy społeczne spełniają różne funkcje: integracyjne, ekspresyjne, mobilizacyjne, alternatywne, są jednak w ostatecznej instancji instrumentem osiągania zamierzonych i artykułowanych publicznie celów.

Kolejnym wyróżnikiem i kryterium wyodrębnienia ruchów jest stosunek uczestników do zmiany społecznej. Ruchy nastawione na obronę istniejącego porządku, przeciwstawiające się zmianie, mają charakter konserwatywny. To szczególnie kategoria ruchów społecznych, bardzo rzadka i w zasadzie marginalna w demokracjach, otwartych społeczeństwach obywatelskich. Dominują w społeczeństwie ruchy postępowe, modernizacyjne, innowacyjne, liberalne, akomodacyjne, afirmatywne, alternatywne, kontestacyjne ruchy sprzeciwu. Podstawą wyodrębnienia ruchu społecznego jest orientacja uczestników na zmianę, wyrażającą na gruncie kontestacji istniejącego porządku społecznego. Większość nowych ruchów społecznych to ruchy oporu, zmierzające do modernizacji, „naprawy” istniejących instytucji społecznych, zwłaszcza politycznych.

Jako osobną kategorię ruchów społecznych wyróżnia się ten rodzaj, który pragnie zmiany totalnej, całościowej, podstawowych zasad struktury społecznej. Dążenie do obalenia systemu społecznego i zastąpienia go nowym odróżnia ruchy rewolucyjne od modernizacyjnych, ewolucyjnych, takich, które dążą jedynie do „naprawy”, ulepszenia, udoskonalenia panującego porządku społecznego. Kategoryzacja ruchów społecznych ze względu na zakres postulowanej zmiany dzieli je na totalne i częściowe, radykalne i umiarkowane. Tabela 3 przedstawia kategorie analityczne ruchów społecznych.

Tabela 3. Kategorie analityczne ruchów społecznych

Podmiot i baza	
	biedni, bogaci, kobiety, mężczyźni, czarni, młodzi, narkomani, geje, lesbijki, anarchiści, pacyfiści, szachiści, cokolodzy, żołnierze, kierowcy, wyborcy, mieszkańcy społeczności lokalnej
Cel	nacjonalistyczne, rasowe, pacyfistyczne, feministyczne, religijne, demokratyczne, polityczne, kulturowe (subkulturowe), gospodarcze, obyczajowe, indywidualne, grupowe

Orientacja na zmianę	rewolucyjne, modernizacyjne, innowacyjne, konserwatywne, postępowe, liberalne, akomodacyjne, afirmatywne, neutralne, kontestacyjne, ruchy sprzeciwu
Zakres zmiany	totalne, częściowe, jednostkowe, grupowe transformacyjne, reformujące, kompensacyjne, alternatywne

Źródło: opracowanie własne.

Ruchy społeczne są nierozdzielnie związane nie tylko z uczestnikami, ale i z miejscem, kontekstem społecznym, czasem historycznym, z istniejącym porządkiem społecznym. Każdy ruch posiada swoje fazy rozwojowe, przebieg, środki i sposoby osiągania celów. Ruchy społeczne są zjawiskiem historycznym, stanowią odpowiedź na konkretne, realne niedopasowanie zasad organizacji społecznej do potrzeb uczestników. Każdy ruch społeczny jest wytworem, „produktem” swojej epoki. Jest ulokowany w realnym czasie; to reakcja na istniejący w danym systemie społecznym układ uwarunkowań. Wiele ruchów społecznych, określanych mianem „nowych”, pojawiło się jako następstwo i odpowiedź na warunki oraz zasady funkcjonowania demokratycznych społeczeństw obywatelskich. Wiele rodzajów nowych ruchów społecznych związanych jest genetycznie z kapitalistycznymi, racjonalnymi, indywidualistycznymi, liberalnymi sposobami organizacji społecznej. Kategoria „nowych ruchów społecznych” wkomponowana jest w logikę funkcjonowania społeczeństw obywatelskich. Nowe ruchy społeczne, w odróżnieniu od „starych”, są niezbywalnym składnikiem współczesności, formą aktywności ludzkiej, sposobem przekształcania i doskonalenia organizacji, metodą na pobudzanie aktywności obywatelskiej i kształtowanie form uczestnictwa w życiu społecznym. Ruchy społeczne „wpisują” się w historię rozwoju społecznego, są nie tylko krytyczną reakcją, ale także konstruktywnym mechanizmem rozwoju i postępu w każdej dziedzinie życia politycznego. Rozpatrywane mogą być tylko w związku z epoką, z panującymi zasadami porządku społecznego; są zrozumiałe i racjonalne w określonej, konkretno-historycznej konfiguracji warunków. Spełniwszy swoją rolę, zanikają i stają się częścią historii. Niektóre z nowych ruchów społecznych mają charakter międzypokoleniowy. Są to w większości ruchy ideowe, niektóre o charakterze utopijnym. Do tej kategorii ruchów afirmatywnych, alternatywnych, ekspresyjnych, feministycznych, należy zaliczyć ruchy religijne, pacyfistyczne, ekologiczne, feministyczne, anarzystyczne, „nieposłuszeństwa obywatelskiego”, populistyczne, kontestacyjne.

Ruchy społeczne posiadają swoją logikę, opierają swoje istnienie i funkcjonalizację na wyrazistych systemach wartości, celach oraz sposobach i środkach ich realizacji. Logika działania uczestników ruchu wydaje się niejednokrotnie daleka od racjonalności, pragmatyzmu, jednak bilans kosztów i zysków nie opiera się na materialnej kalkulacji. Ruchy społeczne, zwłaszcza nowe, opierają się na dążeniu do realizacji pewnych wartości, które nie poddają się zwykłej racjonalizacji. Racjonalizm działań uczestników ruchów społecznych sprowadza się do wyłaniania nowych form gospodarowania „zasobami ludzkimi”, wykorzystywania potencjału intelektualnego, ideowego zaangażowania, gotowości do działania w obrębie ruchu. Ukierunkowanie

działań ludzkich, mobilizacja uczestników, ich sił i środków, koordynacja działań zbiorowych, kierują się swoistą zasadą racjonalności, zdefiniowanej zasadą celowości. Uczestnicy ruchów ekologicznych często narażają własne zdrowie i życie, wisząc przez kilka dni na linach, nocując pod gołym niebem, śpiąc, przykładowo, na drzewach, których wycięciu pragną zapobiec. Członkowie i wyznawcy nowych ruchów religijnych porzucają swoje miejsca w systemie społecznym, odstepują od roli uczniów, studentów, ale także lekarzy, prawników, by przyjąć styl życia krisznaity, bahaity czy sejentologa. Nie tylko „zwykli”, przeciętni ludzie, ale także, bądź nawet przeważnie, członkowie establishmentu porzucali swoje pozycje społeczne, by stać się hipstersami, beatnikami, hipisami czy diggersami. Uczestnictwo w ruchu rządzi się swoistą logiką i racjonalnością zbitową.

Ruchy społeczne posiadają swój wymiar intelektualny, poznawczy, związany z koniecznością artykulacji celów i zasad ich działania. Uczestnictwo w ruchu prowadzi do reorientacji postaw i wartości. Ruchy społeczne, zwłaszcza nowe, angażują ekspertów, naukowców, specjalistów, przyciągają ludzi podejmujących działania w celu jasnego wyjaśnienia ich przyczyn i następstw. Nowym ruchom społecznym towarzyszy zainteresowanie mediów, publiczne debaty; uczestnictwo w nich wzniesło grunt do intelektualnych poszukiwań odpowiedzi na stawiane przez uczestników pytania. Wnoszą one „ferment” poznawczy, przyczyniając się do poszukiwania nowych paradigmatów i sposobu widzenia rzeczywistości. Uczestnikami oraz aktywistami nowych ruchów społecznych stają się naukowcy, artyści, pisarze. Do czołowych reprezentantów i liderów ruchu antyglobalistycznego i alterglobalistycznego należą Amerykanie Noam Chomsky i Susan Sontag, a także ludzie reprezentujący różne narodowości i rodzaje aktywności intelektualnej, tacy jak: Susan George, Naomi Klein, Wicekomendant Marcos, Ignacio Ramonet, Samir Amin, Walden Bello, José Bové, Bernard Cassen, Barbara Ehrenreich, Lori Wallach, Arundhati Roy, Vandana Shiva, Manu Chao.

Ruchy społeczne są czymś w rodzaju nurtów, „prądów” ukierunkowujących dynamikę przemian kultury. Ich uczestnicy i ideolodzy odwołują się do określonego zespołu wartości oraz norm, alternatywnego i kontestacyjnego w relacji do panującego ładu aksjonormatywnego. Ruchy społeczne wprowadzają mniejszy lub większy ferment w kulturze, dążą do modyfikacji, a czasem obalenia dysfunkcyjnych, starych systemów wartości i norm. Ruchy młodzieżowe lat sześćdziesiątych XX wieku doprowadziły do przewartościowań w muzyce, estetyce, obyczajach (także tych związanych z erotyką i seksualnością), w sztuce, literaturze, filmie, przekształcając całą w zasadzie kulturę zachodnią poprzez wprowadzenie elementów liberalizmu, uniwersalizmu, indywidualizmu, pluralizmu oraz laicyzmu. Bardzo istotną funkcją ruchów społecznych, zwłaszcza nowych, jest, oprócz zmiany systemu organizacyjno-instytucjonalnego i modyfikacji zasad struktury społecznej z naruszeniem dotychczasowych hierarchii, reorientacja wartości kulturowych. Konsekwencje wielu ruchów społecznych, szczególnie nowych, są głębokie i trwałe, wykraczają daleko w czasie i w znaczeniu poza pierwotne ich funkcje następstwa w kulturze symbolicznej. Przemiany te pociągają za sobą, jak przykładowo muzyka big-beatowa, rockowa, przyspieszony rozwój technologii i infrastruktury kulturowej. Rozwój przemysłu fonograficznego,

telewizji, spowodowany był w dużej mierze przez odpowiedź systemu na potrzeby duchowe i kulturowe nowego pokolenia „dzieci kwiatów”. Kultura „posthipisowska” różni się dalece od wcześniejszej. Różnice te obejmują wszystkie elementy kultury materialnej i duchowej, lecz co ważniejsze, doprowadziły także do przemian samych mechanizmów modernizacji kultury. Orientacja na zmianę jest dzisiaj czymś naturalnym, wpisany w logikę systemu. Zmiana nie budzi już oporu instytucji państwowych, jest preferowana i popierana. Dynamika przemian kultury, wywołana przez masowe nowe ruchy społeczne, począwszy od lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku, spowodowała wielkie przemiany nie tylko w sztuce i muzyce, ale także w języku, sposobach komunikacji międzykulturowej, religijności, sposobie myślenia i orientacji ideologicznej. Współczesna kultura społeczeństw „ponowoczesnych” nawiązaniem jest na zmianę, a nie na trwałe. Normą staje się dziś dążenie do innowacji, modernizacji, transformacji. Rdzeniem tego megatrendu są nowe ruchy społeczne.

Ruchy społeczne mają swoją logikę działania, rozwijają własne struktury organizacyjne. Uczestnictwo w ruchu jest dobrowolne, spontaniczne oraz celowe. Ruchy społeczne integrują ludzi o podobnych orientacjach ideologicznych oraz o jednokowej motywacji. Organizacja działań uczestników ruchu społecznego opiera się na ich przekonaniu o dążeniu do wspólnego celu, jakim jest osiągnięcie pożądanego stanu rzeczywistości społecznej. Przynależność do ruchu zmienia także samych uczestników. Angażowanie się w działanie na rzecz realizacji celów mobilizuje do większej aktywności, aktywizuje i sprawia, że przypisane do ruchu staje się instrumentem realizacji celów zarówno indywidualnych, jak i wspólnych. Organizacja działań uczestników ruchu społecznego opiera się na motywacji, orientacji na wspólny cel, integracji wokół zakładanych wartości i dążeń, mobilizacji sił i środków, w końcu na tworzeniu odpowiednich instrumentów działania. Bardzo ważnym wymiarem integracji uczestników ruchu jest system wzajemnej komunikacji. Fenomen nowych ruchów społecznych nakłada się na przemiany w sposobach komunikowania interpersonalnego. Powszechność telefonii komórkowej, Internetu, możliwości dysponowania interaktywnymi, multimedialnymi środkami i sposobami komunikacji sprawia, że działalność ruchów społecznych jest o wiele bardziej efektywna, ale zarazem łatwiejsza i prostsza w sensie organizacyjnym. Warunkiem powodzenia i skuteczności ruchu jest wiedza jego uczestników o kolejnych przedsięwzięciach i działaniach.

1.3. „Stare” i „nowe” ruchy społeczne

Podział na „stare” i „nowe” ruchy społeczne nie jest do końca przejrzysty ani rozłączny. Niektóre rodzaje nowych ruchów społecznych wyrastają na gruncie wyznaczonym przez wartości, idee i uczestników ruchów zaliczanych do „starej”, poprzedniej formacji. Cechą nowych ruchów społecznych jest zazwyczaj zrywanie z tradycją krytyczny stosunek do przeszłości, innowacyjny, postępujący charakter. Bywają jednak ruchy społeczne, zwłaszcza klasowe, odwołujące się do zasad sprawiedliwości społecznej, formułowane wcześniej przez socjalizm czy komunizm. Ruchy lewackie, wyzwolenia społeczne, latynoamerykańskie „chłtopów bez ziemi”, indyjskie,

quasi-rewolucyjne, rodzą się na gruncie idei sprawiedliwości społecznej. Z natury rzeczy są dzisiaj antyglobalistyczne, antyneoliberalne, kontestacyjne, alternatywne, niemal nieodłącznie związane z anarchizmem. Wiele współczesnych ruchów masywnych, stanowiących społeczny wyraz protestu i niezadowolenia, przekształca się programowo w ruchy populistyczne, odwołujące się do idei suwerennego narodu, idei państwa-społeczeństwa obywatelskiego, zasady równości i egalitaryzmu, dążąc do realizacji utopijnej idei społeczeństwa bezklasowego. Populizm, jako forma masowej, „ludowej” wersji nowych ruchów społecznych, odwołuje się do idei narodowej, obywatelskiej, zasady równości „ludzi”, często pracującego. Pobrzmiwają w nim hasła nie tylko nacjonalizmu, ale i marksizmu. Podstawowym wyróżnikiem populizmu, oprócz jego egalitaryzmu, jest manifestacja niezadowolona z istniejącego stanu rzeczy, kontestacja zasad porządku społecznego, ale także dążenie do przejęcia władzy przez liderów ruchów o tym charakterze. Zdaniem brazylijskiego socjologa, obserwującego obecne w tym kraju stałe ruchy populistyczne,

historyczne znaczenie terminu populizm wiąże się z projektem państwa populistycznego – w stylu Cardenas, Perona, Vargasa. Narodowy kapitalizm plus narodowa niepodległość. Powiedzieliśmy sobie, że to przeszłość. Tym, co jednak pozostało, jest populistyczny na tradycja i kultura polityczna, a więc pewien typ przywództwa, nostalgia społeczeństwa za minimum autonomii narodowej. Ta kultura dziś się manifestuje, kammi ideą kapitalizmu narodowego, przybiera retorykę protestu przeciwko globalizacji. Ruchy społeczne, które odwołują się do tradycji populizmu, próbują bronić narodowego projektu w czasach globalizmu. Ale – jak mówiliśmy – on jest już niemożliwy w takiej formie, jaką znamy z przeszłości. Rekonstrukcja narodu może się odbywać już tylko w ramach społeczeństwa światowego. Niech pan spojrzy na Polskę: stała się niezależna od ZSRR, a teraz wchodzi do UE. Co to znaczy? Ze negocjuje własną niepodległość dla osiągnięcia innych celów i korzyści. [...] Bo strasznie trudno przyznać, że projekty narodowy już nie istnieje. To przecież szokujące! I zarazem jest naturalne, że budzi to odruch sprzeciwu. To w ogóle zmienia sposób myślenia i funkcjonowania jednostek w świecie. Polska, która organizuje swoją gospodarkę rynkową, otwiera się zarazem na inne rynki, jest zobowiązana za pośrednictwem różnych mechanizmów akceptować cudze interesy, inwestycje wielkich korporacji. Nie miała pełnej niepodległości za czasów ZSRR i nie ma jej też teraz” (lanni 2004: 127–128).

Przypadek populizmu, stanowiący pomost pomiędzy „starymi” narodowymi, masowymi, rewolucyjnymi ruchami wyzwolenia społecznego a nowymi ruchami protestu dowodzi, że podział według kryterium stare / nowe nie zawsze jest przejrzysty oraz uzasadniony (Populizm 2005).

Rozróżnienie starych i nowych ruchów społecznych jest natomiast uzasadnione empirycznie i teoretycznie co najmniej kilkoma przyczynami.

Po pierwsze, wchodzi w grę względy zwykłej periodyzacji historycznej, systematycznej czasowej, dziejowej, w której niektóre rodzaje ruchów społecznych należą do przeszłości, do porządku narodowego, klasowego, dychotomicznego, w którym istniały kategorie społeczne usytuowane przeciwstawnie, antagonicznie, jak np. burżuazja i proletariatus, niewolnicy i panowie, arystokracja i lud, biedni i bogaci. Nowe ruchy społeczne są prerogatywą członków demokratycznych społeczeństw

obywatelskich. Stare ruchy społeczne są wpisane w porządek społeczeństw autokratycznych, totalitarnych, niedemokratycznych, podzielonych liniami nierówności rasowych, etnicznych, narodowych czy klasowych. Nowe ruchy społeczne rodzą się po drugiej wojnie światowej. W zasadzie ich początek przypada na przełom lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku. Wtedy rodzi się w uczestnikach obywatelskich ruchów nieposłuszeństwa świadomość międzynarodowej, ponadklasowej, ponadnarodowej wspólnoty interesów, wartości i potrzeb. Nowe ruchy społeczne wykraczają poza granice państw narodowych, rozlewają się po świecie niczym epidemia, mają liderów, rzeczników i przedstawicieli w każdym niemal państwie. O ile stare ruchy społeczne przypadają na fazę „kultury piśmiennej”, to nowe ruchy społeczne na fazę „kultury multimedialnej”. Stare ruchy społeczne opierały się na manifestach ideologicznych poetów, literatów, dziennikarzy, działaczy społecznych, formułujących i propagujących swoje idee oraz cele za pomocą książek, gazet, ulotek, odczw. Idee i cele starych ruchów rozpowszechniane były w obiegu literackim, w samizdatkach, „drugim” czy nawet „trzecim” obiegu. Nowe ruchy społeczne funkcjonują dzisiaj dzięki Internetowi, telewizji satelitarnej, telefonicznej łączności komórkowej. Pierwsze kryterium, chronologiczne, nie jest wystarczające do odróżnienia „starych” i „nowych” ruchów społecznych, stawia jednak wyraźną cezurę czasową, oddzielającą zjawiska z fazy narodowej od tych z postnarodowej. Nowe ruchy społeczne wpisują się w porządek społeczeństw ponowoczesnych, postindustrialnych, multimedialnych, przypadają na erę globalizacji. Są czynnikiem i elementem procesów globalizacji, należą do podstawowych wyróżników nowej postnarodowej rzeczywistości społecznej. Stają się alternatywą dla partii politycznych i stowarzyszeń, będąc w stosunku do nich coraz bardziej nie tyle komplementarna, co konkurencyjna formą aktywności zbiorowej. Czas historyczny jako pierwszy wyróżnik nowych ruchów społecznych jest relatywnie wysoce precyzyjnym i przejrzystym kryterium oddzielającym ich od poprzedniej fazy rozwoju społecznego.

Cezura czasowa oddzielająca „stare” ruchy społeczne od „nowych” nie jest ani precyzyjna, ani jednoznacznie ustalona. Granicę „przejścia” od starych do nowych ruchów społecznych lokuje się po drugiej wojnie światowej, gdzieś pomiędzy latami pięćdziesiątymi a sześćdziesiątymi. Symbolicznym momentem przełomu może być z jednej strony słynna debata telewizyjna kandydatów na prezydenta Stanów Zjednoczonych Richarda Nixona i Johna Fitzgeralda Kennedy’ego w 1960 roku. Otworzyła ona z jednej strony drogę do prezydentury katolickiemu, posiadającemu irlandzkie pochodzenie obywatelowi USA, łamiąc ustaloną przez demokratyczną większość hegemonię białych liderów protestanckich w polityce Stanów. Z drugiej – uświadomiła i unaocniła wszystkim Amerykanom rolę nowego medium informacyjnego i komunikacyjnego, jakim stała się telewizja. Wbrew prognozom przedwyborczym, na przekór utrwalonym politycznym regułom, według których to protestancki neokonserwatysta, a nie katolicki neoliberal miał objąć urząd prezydencki, zaskoczenie wynikiem wyborów dopadło wszystkich; zarówno członków protestanckiego establishmentu, ekspertów, teoretyków, jak i zwykłych Amerykanów. Wybór Johna Fitzgeralda Kennedy’ego był symbolem przełomu. Pomimo że tradycyjnie, konserwatywnie zorientowana elita podjęła desperacką próbę powstrzymania nadchodzącego

„nowego”, usuwając ze sceny polityka nowej generacji i nowego formatu, rzecznika przemian oraz zwolennika nowych ruchów społecznych, wznoszącej się fali uświadomianego i artykułowanego ruchu protestu i kontestacji nie dalo się ani zahamować, ani powstrzymać. Walka „starego” z „nowym”, przynosząca kolejne ofiary, w tym Martina Luthera Kinga i brata Johna Fitzgeralda, Roberta Kennedy’ego, objawiała się na niemal wszystkich obszarach i „frontach” społecznej aktywności. Ruchy biernego oporu zniewolonych przez Brytyjczyków Hindusów, na czele których stała Mahatma Gandhi, równouprawnienia rasowego, których liderem stał się Martin Luther King, emancypacji kobiet, przybierający postać feminizmu, mający za rzeczniczki kobiety w wielu krajach świata, w tym Betty Friedan, hipisowskiej kontestacji ładu swoich rodziców, jakie podjęło młode pokolenie Amerykanów i Europejczyków, wiedzione przez swoich proroków w rodzaju Timothy Leare’go czy Allena Ginsberga, doprowadziły do totalnego wybuchu różnych form protestu przeciwko wojnie, biedzie, dyskryminacji wszelkich mniejszości społecznych i kulturowych, w tym gejów oraz lesbijek. To na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych wyłania się i krystalizuje szereg ruchów społecznych przybierających odmienne od poprzednich masowych dążeń oblicze, charakter i formę. Encyklopedyczne, słownikowe i podręcznikowe definicje zjawiska kładą nacisk na korelację ruchów nieposłuszeństwa obywatelskiego oraz masowej kontestacji lat sześćdziesiątych z karierą tej kategorii pojęciowej w naukach społecznych i socjologii. Nowe ruchy zdefiniowane są w *Encyklopedii Powszechnej PWN* jako:

Ruchy społeczne, które pojawiły się w końcu lat 60. XX w. w wysoko rozwiniętych krajach demokratycznych, działają na rzecz ochrony życia na Ziemi, zaspokojenia interesów różnorodnych wspólnot, prawa jednostki do kształtowania swej indywidualnej tożsamości; m.in. ruchy ekologiczne, pacyfistyczne, feministyczne, konsumenne, obrony praw mniejszości etnicznych, seksualnych, nie odwołują się do żadnej z klas, systemów ideologicznych, nie można ich kwalifikować zgodnie z tradycyjnym podziałem na prawicę, lewicę, centrum; w drugiej połowie lat 90. rozwinął się tzw. ruch antyglobalistyczny; skupia on oprócz organizacji zaliczanych do nowych ruchów społecznych także niektóre związki zawodowe, organizacje farmerskie, konsumenne oraz grupy anarchistyczne; do ruchu włączają się organizacje pozarządowe; krytykują one negatywne konsekwencje globalizacji gospodarki (m.in. wzrost zanieczyszczenia środowiska, zwiększanie się bezrobocia)” (*Encyklopedia Powszechna PWN*: t. 4, s. 539).

W tej rozwiniętej charakterystyce nowych ruchów społecznych pojawia się wyraziste kryterium chronologiczne, lokujące cesurę czasową pomiędzy starymi i nowymi ruchami społecznymi w latach sześćdziesiątych XX wieku, w dekadzie masowej kontestacji i rozwoju różnych form oporu i protestu przeciwko instytucjonalnemu porządkowi państwowemu. Zdaniem Alaina Touraine’a, obok formowanego przez instytucje państwa narodu rozwija się i wybija ponad wcześniejsze historycznie zasady integracji idea społeczeństwa obywatelskiego, prowadząca do transformacji instytucji politycznych (Touraine 1977).

Po drugie, nowe ruchy społeczne, w odróżnieniu od starych, rzadko mają charakter masowy. Są raczej ruchami o węższej, bardziej specyficznej charakterystyce członkostwa. Obejmują z zasady niewielką część populacji społeczeństw obywatelskich,

choć często zyskują sympatię środków komunikacji masowej. Masowy charakter starych ruchów społecznych, rewolucyjnych, wyzwolenia klasowego, rasowego czy narodowego mobilizował i łączył w jednym szeregu ludzi należących do różnych środowisk społecznych, reprezentujących cały przekrój społeczeństw narodowych. Wielkie ruchy rewolucyjne mieszczaństwa czy proletariatu, narodowowyzwoleńcze Irlandczyków czy Polaków, masowa kontestacja religijna czasu reformacji to egzemplifikacje masowych ruchów społecznych prowadzących w przeszłości do wielkich, totalnych zmian społecznych o charakterze rewolucyjnym. Masowe uczestnictwo w ruchu nie jest tożsame z powszechnością, oznacza jedynie, że skala przynależności jest na tyle wielka i szeroka, obejmuje tak wielki odsetek populacji społeczeństwa, że dochodzi do zmiany całościowej, totalnego, rewolucyjnego przewrotu, prowadzącego do zmiany zasad ustroju społecznego. Nowe ruchy społeczne, nie przybierając masowego charakteru, nie tracą przy tym cech powszechności, uniwersalności i globalności. Współczesne ruchy anarchistyczne, alterglobalistyczne, pacyfistyczne, ekologiczne, feministyczne czy religijne nie mają masowego charakteru, są wszakże ruchami uniwersalnymi, ogólnosięgowymi. Mobilizują i koncentrują aktywność niewielkich zbiorowości, reprezentujących zazwyczaj różne kategorie społeczne, przekraczając granice polityczne i kulturowe. Stają się zjawiskami globalnymi ze względu na łatwość i skuteczność kanałów komunikacji, tworzenie sieci interakcji międzynarodowych i międzykulturowych funkcjonujących w przestrzeni wirtualnej.

Po trzecie, są to formalne wyznaczniki ruchu społecznego, wyznaczające sposób jego organizacji, formułowania dążeń i celów, sposobów ich realizacji. Stare ruchy społeczne zmierzały zwykle do przekształcenia się w organizację, a nawet partię polityczną. Nowe ruchy są bardziej nieformalne, spontaniczne, płynne, ulotne, amorficzne zarówno w sensie składu, jak i form organizacyjnych. Stare ruchy dążyły do realizacji i zaspokojenia potrzeb i dążeń swoich uczestników, reprezentując ich interesy i wartości; nowe odwołują się do zasad solidaryzmu społecznego, w tym międzynarodowego. Stare ruchy prowadziły do podniesienia statusu materialnego, bezpieczeństwa, pozycji czy prestiżu uczestników. Stawały się elementem stabilizacji bądź destabilizacji i dezorganizacji społecznej i politycznej, przyczyniając się do zahamowania bądź przyspieszenia rozwoju gospodarczego. Liderzy i przywódcy starych ruchów społecznych: narodowych, klasowych, związkowych, działali w ramach istniejącego porządku prawnego w sposób legalny, co nie znaczy, że zawsze akceptowany. Podejmowali działania poprzez negocjacje, naciski instytucjonalne, legalne formy manifestacji, wiece czy strajki. Stare ruchy społeczne dążyły do obrony lub zmiany zasad, według których miały być chronione wartości takie jak przykładowo własność prywatna czy równość obywatelska. Nowe ruchy społeczne charakteryzują się autonomią konkretnych ludzi i grup społecznych. Konkludując, nowe ruchy społeczne nie posiadają z zasady wewnętrznej hierarchii, opierają swoje działanie na nieformalnych, spontanicznych, amorficznych rodzajach więzi i komunikacji międzyludzkiej; brak w nich jednoosobowego przywództwa, nie dążą do instytucjonalizacji bądź przekształcenia się w partię polityczną. Niezależnie od stopnia formalizacji, stare ruchy społeczne dążyły z zasady do radykalnej, totalnej, rewolucyjnej zmiany; nowe mają charakter ewolucyjny, modernizacyjny, innowacyjny.

Stare ruchy prowadziły do obalenia istniejącego porządku społecznego, nowe mają go poprawiać, ulepszać, zmieniać jedynie jego elementy.

Po czwarte, nowe i stare ruchy społeczne różni od siebie obszar aktywności, sfera wartości i celów, na jakie są zorientowane. Stare ruchy społeczne dążyły do zwiększenia poziomu dobrobytu jednostek, ich bezpieczeństwa socjalnego, ochrony nabytych praw, dotyczyły głównie polityki, gospodarki, statusu społecznego uczestników ruchu. Nowe zajmują się ekologią, ochroną słabych, dyskryminowanych ludzi, dążą do rozbrojenia i pokoju, skuteczniejszej dystrybucji dóbr, ochrony praw mniejszości społecznych i do realizacji własnych celów i interesów, zagwarantowania własnych praw, ale działających w imieniu innych. Nowe ruchy społeczne w przeważającej mierze mają bardziej altruistyczny charakter. Co równie istotne, nowe ruchy, działające w warunkach i granicach istniejącego prawa, lokują się najczęściej poza politycznym i ekonomicznym wymiarem strukturalnym, przybierając postać nieformalnych, spontanicznych, oddolnych działań zbiorowych ludzi pragnących oddziaływać na system normatywny, aksjologiczny, a nie instytucjonalny. Nowe ruchy społeczne należą nie tyle do sfery polityki i ekonomii, wiążą się nie tyle ze strukturą społeczną, co są zjawiskami z obszaru kultury. Egzemplifikacją tego stanu rzeczy jest ruch społeczny i towarzysząca mu debata publiczna, wywołana przez obrońców kryża przed Pałacem Prezydenckim w Warszawie.

Po piąte, nowe ruchy społeczne zorientowane są z zasady na protest, kontestację, niezgodę, zmianę, alternatywę. Stare ruchy, afirmując istniejący ład, pragnęły dostosować go do potrzeb uczestników, doprowadzić do respektowania ich interesów i dążeń. Ich fundamentalnym wyróżnikiem decydującym o naturze i specyfice nowych ruchów społecznych jest kontestacyjny charakter i rodowód. Nowe ruchy społeczne są bez wyjątku ruchami protestu, sprzeciwu, niezgody na istniejący porządek społeczny. Oprócz dążenia do zmiany, modernizacji, innowacji systemu, nowe ruchy eksponują i potęgują poczucie niezgody i krytyczne nastawienie do niektórych zasad funkcjonowania systemu społecznego.

Po szóste, w odróżnieniu od starych ruchów społecznych, których uczestnicy rekrutowali się zwykle spośród ludzi lokujących się na górze bądź na dole społecznej hierarchii, uczestnicy nowych ruchów społecznych to nie biedne, poniżane, dyskryminowane, zajmujące dolne szczeble hierarchii kategorii społeczne bądź światła, świadomości konieczności zmian reprezentanci elit, lecz członkowie sytych, zamożnych, cechujących się poczuciem względnej stabilności i bezpieczeństwa środowisk wywodzących się z klasy średniej. Nowe ruchy skupiają ludzi aktywnych, świadomych swojego położenia i praw obywatelskich, wynikających z prerogatyw społeczeństw demokratycznych.

1.4. Kontestacja i protest: podłoże nowych ruchów społecznych

Nowe ruchy społeczne są z natury rzeczy formą zachowań zbiorowych wyrastających na gruncie społecznego oporu, sprzeciwu, krytyki istniejącego stanu rzeczy. Są formą obywatelskiego nieposłuszeństwa, zbiorowego oporu przeciwko elementom infrastruktury społecznej. Bazują na krytycznej diagnozie zasad porządku społecznego,

mobilizują i integrują ludzi niezadowolonych z jakiegoś społecznie zdefiniowanego powodu. Stanowią odpowiedź na dysfunkcje społecznych norm, działalność instytucji publicznych i kierujących nimi ludzi. Wyrażają indywidualny i zbiorowy protest wobec sytuacji, uznawanej za niepożądaną, opresyjną, dysfunkcjonalną wobec potrzeb i uczestników. Dążą w pierwszym rzędzie do diagnozy przyczyn indywidualnego i zbiorowego niezadowolenia. Zawierają charakterystykę i opis niedogodności, dysfunkcji, niedostosowania zasad społecznego porządku do potrzeb uczestników.

Alternatywiści odwołują się do tych samych założeń i ideałów, co reszta kontestatorów. Nie pragną przeważnie obalenia systemu ani jego zmiany. Chcą jedynie odnieść w nim swoje miejsce, zająć swoistą „niszę kulturową”, zmieścić się w prawie i normatywnie wyznaczonym obszarze dowolności, w którym mogliby realizować swoje zamierzenia i cele. Zwykle alternatywiści mają z góry określona, przypisaną funkcję społeczną; pełnią rolę wyznaczające ich społeczny status. Do kontestatorów alternatywnych należą przeważnie osobnicy nieposiadający ściśle określonych zadań, niepełniący ważnych funkcji w systemie. Status tej kategorii społecznej związany jest z poszukiwaniami twórczymi, z dążeniem do innowacji, rozwoju, postępu. Do poszukiwania alternatywy i akceptacji tego stanu rzeczy predystynowane są przede wszystkim osoby młode, pozostające wciąż w procesie nabywania społecznie przydatnych umiejętności, jak również twórcy, artyści, pisarze, aktorzy, naukowcy. Awangarda twórcza ma swoisty patent społeczny na alternatywność i kontestację. Liderami i wyzincicielami celów nowych ruchów społecznych rzadko bywają politycy, nauczyciele, policjanci czy urzędnicy państwowi.

Kontestacja i zmiana współistnieją ze sobą w nierozdzielny sposób. Jeżeli odzieliny kontestację od rewolucji, obszar zależności pomiędzy buntiem a zmianą bardzo się zawęża, a jednocześnie skomplikuje. Różne bywają bowiem formy kontestacji uczestników ruchów społecznych, tak jak i odmiennie interpretuje się mechanizmy i zakresy zmiany.

Kontestacja może przybierać charakter totalny, radykalny, ekstremistyczny, dopuszczający stosowanie środków przymusu, w tym broni i materiałów wybuchowych. Najbardziej radykalne w formie akty buntu reprezentują w największym stopniu kontestatorzy społeczni – w tym rewolucjonisci antykapitalistyczni oraz przywódcy ruchów rasowych czy religijnych.

Francuscy surrealiści, niderlandzcy Provos, formacje awangardy twórczej Pomarańczowej Alternatywy, zespoły muzyczne, zwłaszcza rockowe, teatry uliczne, zbuntowani przeciwko kanonom estetycznym i konwencjiom społecznym twórcy i artyści tworzą grunt dla działań alternatywnych (Paleczny 1999). Ekspresja buntu alternatywistów może przybierać różnorodne postacię, lecz nie dąży do zmiany systemu, mając na uwadze jedynie zmaganie się z ustalonymi wartościami kultury symbolicznej. Lokuje się na skali od werbalnej manifestacji niezgody, poprzez manifestację pozawerbalną (odmienny wygląd, strój, styl życia), aż po twórcze działania w obszarach bezpośrednio nie podlegających buntowi. Poszukiwanie alternatywy dla reguł kapitalistycznej gospodarki wolnorynkowej, uwolnienie jednostek od presji kultury społeczeństw konsumpcyjnych, przeciwstawianie się negatywnym skutkom globalizacji to podłoże kontestacji alerglobalistów, anarchoistów i wszystkich ruchów alternatywnych.

Kontestacja nastawiona na zmianę może mieć charakter konstruktywny lub destruktywny, reorganizacyjny bądź dezorganizacyjny, zachowawczy względnie modernizacyjny, ale zawsze skierowana jest pośrednio albo bezpośrednio przeciwko konkretnym systemom kulturowym, rzeczywistym układom porządku społecznego.

Kontestacja skierowana przede wszystkim na ucieczkę, wycofanie, „odpadnięcie” prowadzi do powstania marginesu społecznego i kulturowego. Stanowi coś w rodzaju wentyla bezpieczeństwa dla systemu.

Kontestacja nastawiona na alternatywę wzbogaca kulturę, nadaje jej bardziej pluralistyczny, a zarazem kolorowy kształt.

Kontestacja to złożony zespół zjawisk, postaw, zachowań, działań indywidualnych i zbiorowych uczestników ruchów społecznych, obejmujący zarówno krytyczną diagnozę rzeczywistości społecznej, jak również reakcję na nią. Kontestacja obejmuje akty niezgody, oporu, przeciwstawienia się systemowi społecznemu oraz alternatywę, konstruktywną propozycję zmiany jej przyczyn. Kontestacja jest zaledkiem i podstawą ruchu społecznego. Pełni ważne funkcje zarówno względem uczestników ruchów społecznych, jak i wobec zasad organizacyjnych społeczeństwa obywatelskiego. Należą do nich funkcje: krytyczna, mobilizacyjna, integracyjna, alternatywna, modernizacyjna, kompensacyjna i ekspresyjna.

Funkcja krytyczna spełnia się poprzez charakterystykę i opis przyczyn indywidualnej i zbiorowej niezgody na istniejący zespół norm i „urządzeń” społecznych. Krytyczna funkcja wyraża się poprzez diagnozę, krytykę i sprzeciw wobec istniejącej normy obyczajowej czy prawnej, zasady organizacyjnej, przepisów instytucji publicznych.

Krytyka, sprzeciw, opór wynikający ze świadomości dysfunkcji systemu społecznego prowadzi do zbiorowej mobilizacji rozproszonych jednostek, do artykułowania swoich potrzeb, demonstracji przyczyn niezadowolenia. Mobilizacja uczestników ruchu jest podstawą ich celowych działań mających doprowadzić do zmiany, do naprawy społeczeństwa obywatelskiego.

Mobilizacja i sprzeciw integrują uczestników ruchu społecznego. Prowadzi to do konstruowania kanałów społecznej komunikacji, wzajemnych więzi, jak również organizacji form aktywności zbiorowej.

Uczestnicy ruchu, świadomi swego położenia i krytycznego nastawienia do zasad porządku społecznego, zmobilizowani i zintegrowani jako zbiorowość, składają propozycję naprawy zasad społecznych, dążą do usunięcia przyczyn swojej kontestacji. Formują alternatywę dla rzeczywistości, propozycję usprawnienia, modernizacji zasad organizacyjnych społeczeństwa obywatelskiego. Pojawiają się programy działania ruchów społecznych, uwzględniające oraz obejmujące alternatywne rozwiązania i propozycje dla instytucji społecznych.

Wszystkie wcześniej wymienione funkcje kontestacji prowadzą uczestników ruchu do domagania się zadośćuczynienia ich postulatów, spełnienia ich oczekiwań sformułowanych w propozycjach modernizacyjnych.

Kontestacja jest także swoistym „wentylem” bezpieczeństwa redukującym napięcia społeczne, zapobiegającym eskalacji konfliktów. Pełni funkcje kompensacyjne, sublimuje i redukuje społeczną frustrację oraz agresję. Uczestnictwo w ruchu

społecznym sublimuje, reguluje indywidualne i zbiorowe emocje, chociaż prowadzi niejednokrotnie do gwałtownych spięć, manifestacji, demonstracji i rozruchów.

Kontestacja to także nieodłączny atrybut i podłoże wyłaniania się i aktywności nowych ruchów społecznych. Jest zjawiskiem traktowanym w kategoriach prerogatyw demokratycznych rozwiniętych społeczeństw obywatelskich, jako funkcjonalna, nie tylko dopuszczalna prawem, ale pożądana z punktu widzenia zdolności modernizacyjnych i adaptacyjnych systemu społecznego. Kontestacja i ruch społeczny to dwa warunkujące się wzajemnie zjawiska, traktowane coraz częściej przez socjologów, polityków oraz ich uczestników nie jako negatywne, konieczne następstwo dysfunkcji jakiegoś elementu porządku społecznego, lecz pozytywny, alternatywny zespół dążeń i działań zmierzających do jego naprawy, modernizacji.

1.5. Funkcje nowych ruchów społecznych

Nowe ruchy społeczne są istotnym, nabierającym znaczenia elementem życia społecznego. Z jednej strony kształtują nowe wzory i mechanizmy uczestnictwa w życiu społecznym jednostek pozostających do tej pory poza głównym obszarem aktywności publicznej, z drugiej nie są już wyłącznie alternatywą i konkurencją dla instytucji i organizacji politycznych, ale stają się zjawiskiem komplementarnym, uzupełniającym oraz wzbogacającym sferę działań zbiorowych, zarówno nieformalnych, jak i formalnych, organizacyjnych i wspólnotowych. Ruchy społeczne są stałym elementem pejzażu społecznego i kulturowego, formą życia zbiorowego i publicznego. Pełnią różnorodne funkcje zarówno dla uczestników, jak i szerszego kontekstu społecznego; działają w układach małych skupisk lokalnych i w całych społeczeństwach obywatelskich i społecznościach międzynarodowych. Rola i znaczenie nowych ruchów społecznych są wciąż przedmiotem naukowych dociekań, badań i analiz. Wraz z narastającym należeniem, liczebnością uczestników i różnorodnością rodzajów ruchów jak i sposobów ich działania i realizowanych celów rośnie potrzeba systematycznej refleksji nad ich naturą i funkcjami. Nowe ruchy społeczne pełnią różnorodne i wielorakie funkcje w układach mikro- i makrostrukturalnych. Do najważniejszych funkcji należą:

1. Funkcja **diagnostyczna**, poznawcza. Polega ona na próbie zdemistyfikowania rzeczywistego podłoża panujących stosunków społecznych, przyczyn nierówności, asymetrii położenia różnych kategorii i grup społecznych. Zaczyna się od postawienia diagnozy dotyczącej stanu rzeczywistości społecznej i kulturowej. Opiera się na pewnym zespole sądów o rzeczywistości i założeń o jej naturze, opozycyjnym i alternatywnym wobec panującego powszechnego wzorca. Wychodzi zatem od krytyki kształtu dominującego modelu społeczeństwa i kultury, rozpowszechnionego oraz narzuconego przez grupę czy kategorię dominującą, hegemoniczną, znajdującą się na szczycie władzy. Funkcja poznawcza polega na demaskowaniu, dekonstruowaniu i obnażaniu prawdziwych mechanizmów życia społecznego oraz podstaw struktury własności, władzy, dystrybucji prestiżu i znaczenia jednostek i zbiorowości. Demaskacja istniejącego porządku nie jest zwykłą reakcją krytyczną na wszelki porządek społeczny czy ład kulturowy, lecz

na konkretne formacje umysłowo-światopoglądowe, zamykające się przykładowo w określeniach: mieszczańska, burżuazyjna, masowa, filisterska, sztuczna, obłudna, komunistyczna, konsumpcyjna, totalitarna, neoliberalna, patriarcalna, kapitalistyczna, socjalistyczna, oligarchiczna etc. Ruchy społeczne pragną przede wszystkim zdemistyfikować rzeczywisty świat, uwolnić go od ideologicznych deformacji, politycznych zniekształceń i ideologicznych interpretacji. Uczestnicy ruchów społecznych przyjmują postawę poznawczą zmierzającą do odkrycia prawdziwej natury zjawisk, tkwiącej i kryjącej się pod powierzchnią istniejących, dominujących, narzuconych przez polityczne, religijne instytucje kulturowych interpretacji, panujących sądów i ustalonych kanonów aksjologicznych oraz zasad podziału władzy.

2. Funkcja **krytyczna**, polegająca na kwestionowaniu zasad panującego porządku w sferze norm i wartości oraz mechanizmów sprawowania władzy. Wyrasta z funkcji poznawczej, demaskacyjnej, wyraża określony stosunek emocjonalny, polegający na krytycyzmie i negacji istniejącego stanu rzeczy. Krytyka przybiera różnorodne formy oraz skale, w niektórych przypadkach przyjmując charakter totalnego odrzucenia istniejącego porządku społecznego. Krytycyzm nie jest celem samym w sobie, nie ma postaci wartości autotelicznej, lecz prowadzi do osiągnięcia mniej lub bardziej skonkretyzowanych i wyartykułowanych celów. Jest rodzajem instrumentalnej reakcji na otaczającą rzeczywistość. Przybiera postać nonkonformizmu, alienacji, wycofania, odpadnięcia i innych form kontestacji. Funkcja krytyczna, podobnie jak poznawcza, realizują się w hasłach i manifestach programowych oraz w dążeniach i działaniach do konstruowania nowego rodzaju tożsamości uczestników ruchu i członków społeczeństw obywatelskich. Liderzy, uczestnicy i działacze ruchu społecznego nie są krytyczni wobec samej rzeczywistości, lecz także wobec teorii i schematów jej porządkowania i wyjaśniania, zwłaszcza zaś tych, które wyznaczają horyzont poznawczy jednostek, narzucając im powszechne i obowiązujące standardy normatywne i wzorce estetyczne. Funkcja krytyczna realizuje się poprzez kwestionowanie społecznych nakazów i zakazów, nieprzestrzeganie norm obyczajowych i moralnych, unikanie pełnienia narzuconych pozycji i ról społeczną funkcji oraz obowiązków. Bywa także artykułowana w postaci manifestów, apeli, programów ideologiczno-światopoglądowych oraz wypowiedzi publicznych. Najsilniej jednak i najwyraźniej zawiera się w samym działaniu uczestników ruchu, manifestujących konsekwentnie nie tylko niechęć wobec instytucji i organizacji społecznych, strzegących zasad porządku społecznego, lecz też dążność do ich likwidacji czy zmiany. Nie jest to zatem krytycyzm bierny, negatywizm destruktywny, kończący się na wyrażeniu swej niezgody wobec zastanej rzeczywistości. To proces kontestacji czynnej, realizujący się poprzez postawy i działania jednostek oraz grup, znajdujący wyraz w całych formacjach światopoglądowo-ideologicznych, programach ugrupowań. Funkcja krytyczna prowadzi do podejmowania prób prezentowania alternatywnych wzorców porządku społecznego i ładu kulturowego. Krytycyzm ten prowadzi do akcji czynnej, do stęgnięcia po polityczne instrumenty kształtowania rzeczywistości.

3. Funkcja **mobilizacyjna**. Mobilizacyjna funkcja ruchu społecznego jest genetycznie pierwotna i najważniejsza. Ruch społeczny przyciąga do zbiorowych, w pewnym stopniu kierowanych i sfornalizowanych metod działania społecznego, budzi zainteresowanie celami i dążeniami ruchu. Ruch społeczny jest formą działania zbiorowego opartą na spontaniczności, dobrowolności i naturalności akcesu. Przystąpienie do ruchu nie opiera się na agitacji, społecznym przymusie, statucie, lecz na uświadomianym podobieństwie poglądów, postaw i celów. Uczestnictwo w ruchu staje się metodą wzrostu społecznej aktywności, włącza jednostki i grupy do wspólnych działań na rzecz nie tylko własnych interesów i potrzeb, ale także potrzeb społecznych, publicznych. Mobilizacja ta przybiera różne postaci, miewa podłoże rasowe, etniczne, religijne, narodowe, ale wykracza coraz bardziej poza dążenia i cele jednej czy nawet kilku grup kulturowych. Ruchy alterglobalistyczne, kobiece, pacyfistyczne, regionalne, autochtoniczne, ale także polityczne czy religijne łączą współcześnie w jednych formacjach światopoglądowych, stowarzyszeniach, działaniach zbiorowych reprezentantów różnych grup kulturowych i kategorii społecznych. Rola mobilizacyjna nowych ruchów społecznych kreuje nowe wzory zachowań zbiorowych i aktywności publicznej, alternatywnych wobec instytucji politycznych i religijnych, partii politycznych, organizacji rządowych. Odwołuje się do wiedzy wspólnotowych, łączy ludzi na gruncie podzielanych wartości, a nie interesów, podobieństwa położeń i przynależności kulturowej, a nie społecznego statusu. Mobilizacja uczestników nowych ruchów społecznych ma różnorodną przejawy i kierunki, ale jedno generalne podłoże – jest nim spontaniczna i indywidualna potrzeba uczestnictwa, wyrastająca nie na gruncie przymusu instytucjonalnego, lecz uświadomianej potrzeby aktywności społecznej. Zasady funkcjonowania współczesnych, otwartych, demokratycznych społeczeństw obywatelskich sprzyjają popularności i powszechności uczestnictwa w nowych ruchach społecznych. Instytucje życia publicznego coraz częściej są zmuszane do wspierania inicjatyw obywatelskich, co z jednej strony prowadzi do upodmiotowienia jednostek wyalienowanych, wydziedziczonych, wypartych ze społecznego centrum, z drugiej zaś w sposób paradoksalny przyczynia się do pogłębiającego się kryzysu państwa. Kryzys ten polega na zderzeniu się dwóch zasad organizacji życia zbiorowego: oddolnej, instytucjonalnej, zrzeszeniowej, kierowanej, i oddolnej, spontanicznej, alternatywnej, kontestacyjnej. Siła mobilizacyjna nowych ruchów społecznych przyciąga uwagę nie tylko mass mediów i polityków, ale także wszystkich uczestników życia społecznego. Nowe ruchy społeczne są instrumentem kontroli obywatelskiej nad instytucjami władzy.

4. Funkcja **provokacyjna**. Nowe ruchy społeczne pełnią funkcję fermentu, katalizatora, zaczynu, powodującego przyspieszenie i wzrost nateżenia procesów przemian społecznych. Nadają one dynamikę życiu publicznemu, prowadzą do wyłonienia nowej, zmodernizowanej, poprawionej, modyfikowanej, przetrzonej struktury społecznej. Jednym z mechanizmów prowadzących do wywołania wstrząsów i procesów modernizacji jest prowokacja. Prowokacja obliczona jest i nastawiona na wywołanie niewspółmiernej niejednokrotnie do samego

działania zbiorowego czy elementu życia społecznego jaki podlega kontestacji reakcji instytucji publicznych. Najlepiej zaś, aby reakcja ta miała jak najbardziej radykalny i emocjonalny charakter oraz objęła jak największą publiczność. W tym zakresie ruchy społeczne wykorzystują skutecznie środki masowej komunikacji. Osiągają swoje cele i realizują funkcje, także prowokacyjną, poprzez mediatyzację swoich działań. Prowokacja odbywa się za pomocą poruszania, wstrząsania opinią publiczną. Prowokacja jest postacią kontestacji, sposobem rzucenia wyzwania instytucjom publicznym. Prowokacja prowadzi do reakcji instytucji establishmentu, przyczyniając się do wzrostu zainteresowania ze strony opinii publicznej celami i dążeniami ruchu. Celem prowokacji jest nagłoszenie, „rozdmuchanie” często blahego epizodu czy wydarzenia, takiego jak tamanie praw członka małej mniejszości kulturowej, wycięcie drzewa w centrum miasta, usunięcie z miejsca publicznego symbolu religijnego, przykładowo krzyża. Działania prowokacyjne alterglobalistów, demonstrujących przeciwko polityce wielkich mocarstw, mają taki sam oddźwięk jak akcje walczących o swoje prawa mniejszości indiańskich czy kobiecych. Prowokacja nie jest czymś autotelicznym, chociaż często działacze ruchów społecznych oskarżani są o to, że dbają jedynie o osiągnięcie popularności i przyciągnięcie uwagi mediów publicznych. Funkcja **konstruktywna**, **modernizacyjna**, **innowacyjna**. Polega ona na prezentowaniu alternatywnych, nowatorskich modeli rzeczywistości i oferowaniu innowacyjnych metod, a także instrumentów kształtowania rzeczywistości. Konstrukcja nowych modeli życia społecznego nie kończy się na ich prezentacji i popularyzacji. Funkcja konstruktywna jest znaczącą cechą nowych ruchów społecznych, wyróżniającą ją od innych form działań zbiorowych. Czynniki liderów ruchów społecznych kreatorów przyszłości, architektów nowoczesności, projektantów postępu. Działalność większości nowych ruchów społecznych nie ma charakteru rewolucyjnego, lecz ewolucyjny; nie dąży do obalenia, lecz ulepszenia zasad życia społecznego. Kontestacja liderów i uczestników nowych ruchów społecznych, pomimo swej anarchizującej, wolnomysliczkiej natury, cechuje się krytycznym stosunkiem do pociągających za sobą masowe ofiary wszelkich form gwałtów, wojen i przewrotów społecznych. Uczestnicy nowych ruchów społecznych należą raczej do kategorii reformatorów, reorganizatorów i rekonstruktorów przestrzeni kulturowo-społecznych. Realizują swoje zamierzenia za pomocą instrumentów i metod mieszczących się w granicach naturalnych praw wolności indywidualnej. Głosząc swoje osobiste prawa, domagają się ich respektowania także w odniesieniu do innych ludzi. Tym samym odwołują się zazwyczaj do zasad pluralizmu, demokratyzmu i równości. W szczególnych przypadkach domagają się specjalnych przywilejów, związanych w ich przekonaniu ze spełnieniem ważnej misji dziejowej. Bywa (stosunkowo rzadko) tak, że żądania te zostają spełnione. Wyjątkowość działaczy nowych ruchów społecznych, ich charyzma osobista, popularność, nietypowe role społeczne i polityczne sprawiają, iż przyczyniają się oni w większym niż inni uczestnicy życia społecznego stopniu do modyfikacji i przemian systemów wartości, norm i zasad struktury społecznej. Nie dokonują oni tych zmian wprost, przez podejmowanie

praktycznych decyzji, lecz wywierają wpływ na tych członków elit politycznych i społecznych, od których zależy kształtowanie rzeczywistych stosunków społecznych. Uczestnicy nowych ruchów społecznych bywają „sumieniem narodów”, rzecznikami kategorii uposledzonych i zmarginalizowanych, promotorami wyalienowanych i odrzuconych, ale przeważnie nie występują w obronie praw poszczególnych kategorii czy grup społecznych. W wywieraniu przez nich wartości uniwersalnych, ponadczasowych i powszechnych.

Funkcja **ludyczna**. Nowe ruchy społeczne nie tylko diagnozują czy opisują rzeczywistość w sposób krytyczny, nie tylko ograniczają się w swoich manifestach i działaniach do obnażenia dysfunkcji systemu społecznego czy tworzenia alternatywnych modeli ładu, nie tylko redukują swych funkcji jedynie do prowokowania reakcji opinii publicznej, modernizowania napięć indywidualnych czy systemów norm kulturowych oraz kompensowania napięć indywidualnych i grupowych, ale również realizują funkcje ludyczne. Funkcje ludyczne, polegają pikniki, fiesy, zjawiska *flashmobu*, zgromadzeń, wieców, manifestacji, polegają na uczeniu i nabywaniu przez uczestników ruchu umiejętności spędzania wspólnie czasu, organizacji wspólnotowej, zbiorowej zabawy. Nowe ruchy społeczne prowadzą do wyłaniania grup subkulturowych. Niektóre z nich przybierają formę grup towarzysko-równieżniczych, realizujących także funkcje rekreacyjne i ludyczne, prowadzące do wyłaniania nowych wzorów uczestnictwa w zabawie. Nowe formy zabawy realizują się poprzez wspólne biesiadowanie, świętowanie, czczenie bohaterów czy rocznic ważnych z jakiegoś względu dla uczestników ruchu. To również parady, happeningi uliczne, spektakle publiczne, akcje bezpośrednie, przyciągające ludzi do ruchu poprzez uczestnictwo we wspólnej zabawie. Nowe ruchy społeczne realizują swoją ludyczną funkcję zarówno wobec uczestników, jak i względem ich obserwatorów. Działalność uczestników ruchu społecznego nastawiona jest na budzenie skrajnych reakcji emocjonalnych, wywoływanie śmiechu lub przestraszenia, płaczu lub szoku; dostarcza ona także zabawy i rozrywki. Czasem jest zwykłą ucieczką przed nudą, zgrzywą i blaznowaniem, ale niekiedy tworzy, utrwała a także rozpowszechnia nowe sposoby spędzania wolnego czasu. Ludyczna funkcja nowych ruchów społecznych pozostaje w zasadzie wtórna wobec pozostałych. W odróżnieniu od funkcji demaskatorskiej, prowokatorskiej, kreatywnej czy krytycznej nie posiada charakteru autotelicznego, lecz jest instrumentalna wobec pierwotnych celów i zadań ruchu. Zabawa i rozrywka bywają jedynie środkami prowadzącymi do osiągnięcia celu, instrumentami dzięki którym realizuje się bardziej fundamentalne i znaczące skutki. Niemniej jednak zabawa stanowi nieodłączny element nowych ruchów społecznych, czyniąc z uczestniczących w nich kontestatorów blaznów kultury masowej czy klanów publiczności telewizyjnej, ale też idoli popkultury.

6.